

Bij vergissing werd in het najaar van 2011 een perceel ten zuiden van Valthe blootgelegd. Het betreffende perceel ligt direct ten zuiden van het hunebedreservaat van D36 en D37. Deze vergissing bood de kans om het terrein eens grondig archeologisch te onderzoeken. Archeologen R.L. Fens en S. Arnoldussen beschrijven de resultaten van dit onderzoek.

Een opgraving nabij de Valther hunebedden D36 en D37

1- Beheersrichtlijn op basis van monumentenwet 1988: R.H.J. Klok, 'De Werkgroep Hunebedden; een bestuurlijk-archeologische benadering' *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 116 (1999) 126-162.
 2- Bijvoorbeeld: J.H. Holwerda, *Nederland's vroegste geschiedenis* (Amsterdam, 2^e vermeerderde druk, 1925) 20-43.
 3- Tanden en kiezen resteerden nog te Drouwen (Holwerda 1925, 29), zie ook J.A. Bakker, *Megalithic research in the Netherlands, 1547-1911* (Leiden, 2010) m.n. pag. 12 noot 17.
 4- Zie Bakker 2010 hierboven voor een overzicht.
 5- Bijvoorbeeld: J.J. Wiersma & D.C.M. Raemaekers, 'Over de plaats van leven en dood in het neolithicum. Een landschapsbenadering van de Trechterbekercultuur in Drenthe' in: M. Niekus ed., *Gevormd en omgevormd landschap van Prehistorie tot Middeleeuwen* (Assen, 2009) 32-43; D.C.M. Raemaekers, 'Van het huis van de doden naar het huis van de levenden' in: Velde, H.M. van der, N.L. Jaspers, E. Drenth & H.B.G. Scholte Lubberink ed. *Van graven in de prehistorie en dingen die voorbijgaan. Studies aangeboden aan Eric Lohof bij zijn pensionering in de archeologie* (2011) 76-86.

In het najaar van 2011 werd door een administratieve onvolkomenheid de bovengrond verwijderd van een terrein van hoge archeologische waarde aan de Hunebedweg vlakbij Valthe (Dr.). Hoewel de voormalige akker voor natuurontwikkeling was aangemerkt, was het niet de bedoeling dat er tot op het gele zand zou worden ontgraven. Eventuele archeologische resten werden hierdoor aan verval blootgesteld. Het betreffende perceel ligt direct ten zuiden van het hunebedreservaat van D36 en D37. De bodemkundige 'onthoofding' van het terrein naderde de hunebedden die bekend staan als de 'Valther Tweeling' tot ongeveer 10 meter afstand (afb. 1). Dit is van belang, omdat een zone van 25 meter rondom de oorspronkelijke dekheuvel wettelijk is beschermd als archeologisch relevante zone, ook wanneer deze zich gedeeltelijk buiten het hunebedreservaat bevindt.¹

Hunebedden en de trechterbekercultuur

In de Drentse hunebedden wordt al sinds de zeventiende eeuw gegraven; aanvankelijk door geïnteresseerde 'oudheidkundigen', en pas later door archeologen. Vanwege het gaaf geconserveerde aardewerk, de geslepen (vuur)stenen bijlen en andere vuurstenen werktuigen die daarbij gevonden werden, hebben archeologen al sinds de begintijd van de systematische archeologie (vanaf de start van de twintigste eeuw) een nauwkeurige indruk van de materiële cultuur van de hunebedbouwers.² Menselijke resten werden nauwelijks aangetroffen, maar op basis van parallellen met megalietgraven elders was het duidelijk dat het oorspronkelijk grafkelders waren waarin meerdere individuen tezamen werden bijgezet.³ Door de rijke inhoud van de grafkamers en de aansprekende en tastbare nalatenschap die de bovengronds bewaarde hunebedden vormen (afb. 2), is de trechterbekercultuur een van de weinige prehistorische culturen die steeds weer zijn plaats inneemt in de geschiedenisboekjes van het Nederlandse basisonderwijs. Dankzij hun lange onderzoeksgeschiedenis, domineren de hunebedden echter (te) sterk het beeld van de trechterbekercultuur.⁴

Het onderzoek naar de nederzettingen van de hunebedbouwers staat nog steeds in de schaduw van het graf- (hunebed-)onderzoek. Op de Pleistocene gronden van Drenthe zijn vele oppervlaktestroomingen van aardewerk en vuursteen bekend die voor nederzettingen van de trechterbekercultuur worden gehouden⁵. Hoewel enkele vondststroomingen systematisch zijn opgegraven, is het in Drenthe nog niet gelukt om huisplattegronden te ontdekken, waardoor nederzettingen slechts getypeerd kunnen worden op basis van de samenstelling en de ruimtelijke ligging van het aardewerk en de vuurstenen gereedschappen.

Zo kan het dat we van de invulling van het Drentse landschap in de trechterbekertijd (TRB; 3400 v.Chr.-2850 v.Chr.), waarin hunebedden een zo prominente plaats innamen, verrassend weinig weten.

Het is nauwelijks bekend wat er bijvoorbeeld in de onmiddellijke omgeving van de hunebedden, vanaf de heuvelvoet tot enkele tientallen meters hieromheen, werd uitgevoerd. Door de monumentenwet wordt deze zone voor ontwikkeling, en dus ook voor archeologisch opgraving, gespaard. Er werd daarom besloten het bij vergissing blootgelegde perceel ten zuiden van Valthe als een kans te zien een dergelijk terrein eens grondig archeologisch te onderzoeken. In de zomer van 2012 (21.05.2012 t/m 18.06.2012) vond de opgraving plaats die gedeeltelijk werd bekostigd door Dienst Landelijk Gebied en onder leiding van de auteurs werd uitgevoerd door het Groninger Instituut voor Archeologie (Rijksuniversiteit Groningen), met de medewerking van archeologiestudenten en vrijwilligers.⁶

Locatie

De hunebedden D36 en D37 liggen met zeven meter tussenafstand in elkaars verlengde. Ze zijn beide WNW-OZO georiënteerd en hebben een ingang aan de zuidzijde. Hoewel de meeste standstenen nog aanwezig zijn, ontbreekt er een aantal dekstenen en zijn andere dekstenen in de kelders gevallen, waar door beide hunebedden een gehavend uiterlijk hebben.

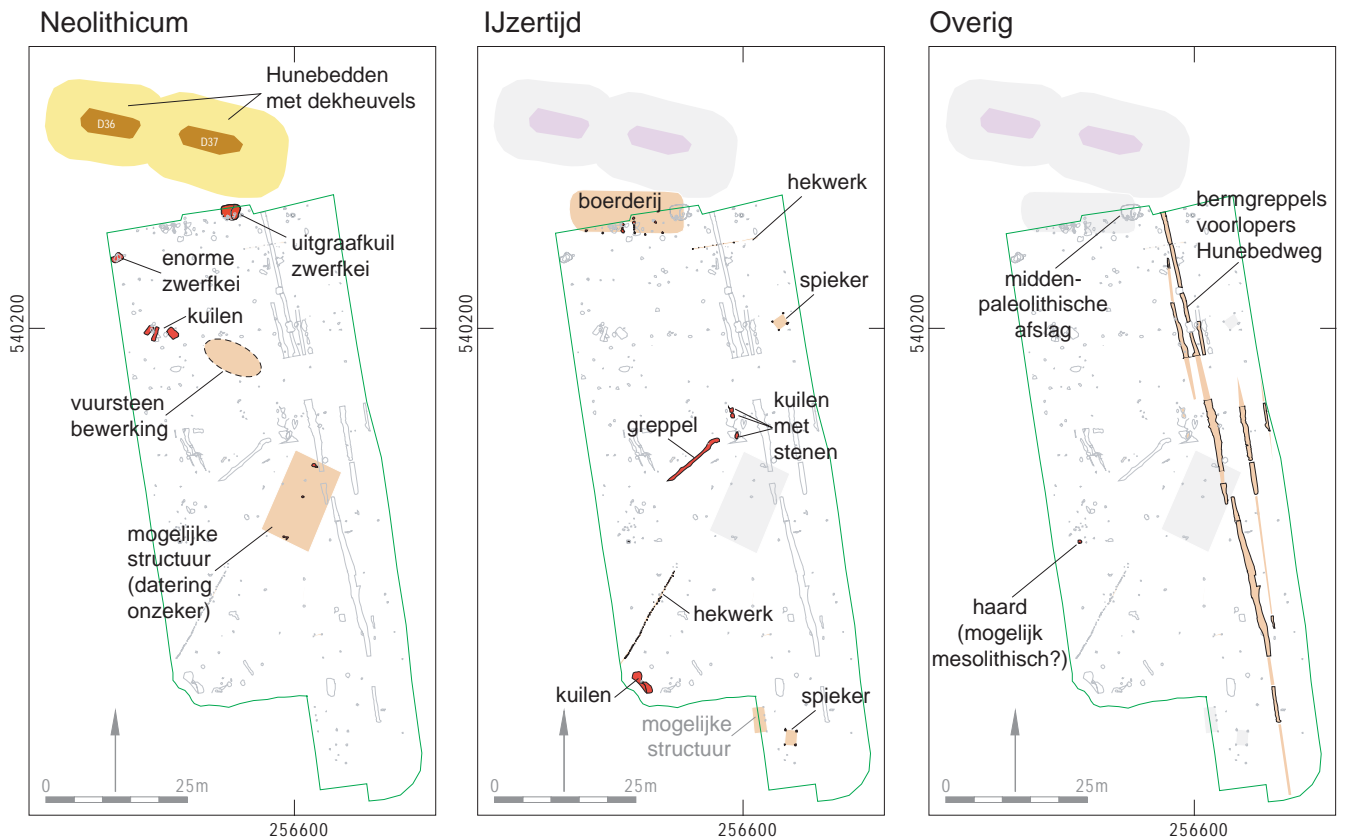
De landschappelijke ontstaanswijze van de omgeving van de Valther Tweeling is sterk bepalend geweest voor de prehistorische activiteit in het gebied. De opgravingslocatie en D36/D37 liggen op ongeveer 20 meter +NAP op de overgang van een glaciële rug overdekt met dekzand, naar een oostwaarts gelegen droogdal dat zich in de laatste ijstijd door afstromend smeltwater een weg door de Hondsrug sleet. Op de hellingen erodeerde het keileem, waardoor stenen vrijkwamen die later in beide hunebedden zouden worden verwerkt. Het smeltwaterdal (droogdal) raakte gedeeltelijk met zand opgevuld, maar is nu ter plaatse van de Kamperven en nog ongeveer vier meter lager gelegen dan de omgeving. De randen van het dal zijn rijk aan archeologische vondsten, hoofdzakelijk uit de trechterbekertijd en de ijzertijd. Ten oosten van het droogdal bevindt zich de Valtherbrug, een veenweg uit de ijzertijd die in het veen van het Hunzedal loopt. In het gehele Holoceen (vanaf het mesolithicum tot heden) zal het droogdal, in de gradiëntzone van Hondsrug naar Hunzedal, een ecologisch rijk en divers terrein zijn geweest.

Afbeelding 1. Het terrein aan de zuidkant van het hunebedreservaat D36/D37 is bodemkundig 'onthoofd'. Opname in oostelijke richting (foto R.L. Fens)

Afbeelding 2. Romantische voorstelling van D36 op een litho 'Hunebed te Valthe' van H.D. Kruseman van Elten, uit W.J. Hofdijk, *Ons voorgeslacht in zijn dagelysch leven geschilderd I* (Haarlem, 1859)

6- Wetenschappelijk kader *Land van ontdekkingen - 'Op zoek naar de trechterbekertijd'* (www.land-der-entdeckungen.de).

Afbeelding 3. Sporen uit de trechterbekertijd (neolithicum), de ijzertijd en uit overige perioden (tekening S. Arnoldussen, Groninger Instituut voor Archeologie)

Resten van de hunebedbouwers

In een zone rondom de hunebedden valt, op basis van waarnemingen bij andere hunebedden, een divers scala aan archeologisch aanwijsbare activiteiten in de trechterbekerperiode te verwachten: sporen van een cultuurgrond die ouder is dan het hunebed, sporen van de bouw van het hunebed, van vlakgraven of steenkisten, restanten van rituelen rondom begravenissen, zoals afvalkuilen met restanten van een gemeenschappelijk gelag, en sporen van het periodiek uitrusten van de grafkelder.

Aan de vermoedelijke voet van de heuvel van D37 ligt een kuil van ongeveer 3 meter diameter die is uitgegraven geweest tot in het keizand (afb. 3). Opvallend is dat op deze locatie zeer grote stenen geconcentreerd in het keizand aanwezig zijn, waardoor het waarschijnlijk is dat deze kuil werd gegraven om dergelijke stenen ten behoeve van de bouw van de hunebedden te verzamelen. De kuil en de grond waarmee deze wordt omgeven is zeer sterk dooraderd, wat kan wijzen op secundaire bodemvorming onder een kunstmatige heuvel, zoals de dek- of mantelheuvel van een hunebed.

Tijdens de opgraving zijn 133 met trechterbekermotieven versierde neolithische aardewerkscherven geborgen die getuigen van gebruik van het terrein gedurende een periode van enkele eeuwen (horizonten 1-2 t/m 5; afb. 4). De diffuse spreiding van dit aardewerk in een vuilachtige bodemlaag noordelijk op het opgravingsterrein kan ontstaan zijn bij het uitrusten van de grafkelders van D36 en/of D37 om ruimte te maken voor nieuwe begravingen (oudtijds) of op zoek naar kostbaarheden (in jongere periodes). De grafkelders zelf zijn echter nooit systematisch onderzocht, waardoor de directe gegevens over een eventuele uitrusting ontbreken. Twee laat-middeleeuwse scherven (kogelpot-aardewerk) die tussen het TRB-aardewerk werden aangetroffen markeren wellicht een moment waarop de grafkelders werden heropend en/of werden beroofd van enkele van hun dekstenen.

De ruimte voor de ingang van de hunebedden kan zijn benut voor herdenkingen en rituelen voor de doden. Noemenswaardig hierbij is een aantal opzettelijk door de inwerking van vuur gecraqueleerde en wit-verkleurde fragmenten van geslepen vuurstenen bijlen (afb. 5). Door middel van de verbranding werd een nuttig en belangrijk object vernietigd en werd het aan het domein van dagelijks gebruik ontnomen. Mogelijk was er een parallel tussen de overgang van de 'levenden naar de doden' en van 'functionele bijl naar vernietigde bijl' bij de gemeenschappen van de hunebedbouwers. De rituelen bij zulke overgangen, worden door antropologen en archeologen aangeduid als 'rites de passage'.⁷ Helaas weten we de exacte achtergrond van het ritueel hier niet, maar mogelijk ondergingen de vuurstenen bijlen een rite de passage die het fysiek overlijden symboliseerde. Hoewel er gecraqueleerde vuurstenen werktuigen, met name bijlfragmenten, in de grafkamers van hunebedden zijn aangetroffen, kennen wij deze vooral als oppervlaktevondsten rondom hunebedden.⁸ Zuid-Zweedse vindplaatsen wijzen er wellicht op dat we met een wijdverbreid ritueel van bijlverbranding te maken hebben.⁹

Ongeveer vijftig tot zeventig meter ten zuiden van de Valthers hunebedden zijn een aantal vage grondverkleuringen zichtbaar en mogelijk de paalsporen van een houten constructie. Vanwege hun vage begrenzing

7- Naar: A. van Gennep, *Les rites de passage. Étude systématique des rites de la porte et du seuil, de l'hospitalité, de l'adoption, de la grossesse et de l'accouchement, de la naissance, de l'enfance, de la puberté, de l'initiation, de l'ordination, du couronnement, des fiançailles et du mariage, des funérailles, des saisons, etc.* (Parijs, 1909).

8- Hunebed D19: P.C. van Woerdekom, *Scratching the surface. Flint assemblages of the Dutch Hunebedden* (Leiden, 2011) 16; Ten zuidwesten van Hunebed D32: J. R. Beuker, 'Tussen Geul en Drentse Aa. Een Lousberg-bijl in Odoorn, Gem. Odoorn' in: *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 103 (1986) 136-141

9- L. Larsson, 'Water and fire as transformation elements in ritual deposits of the Scandinavian Neolithic.' *Documenta Praehistorica* 38 (2011) 69-82

kunnen zij neolithisch zijn, en zo een aanwijzing vormen dat zich een nederzetting op korte afstand van de hunebedden bevond. De ouderdom en gelijk tijdigheid van deze sporen moet echter nog met de koolstofdateringsmethode worden vastgesteld. Nabij deze sporen werd ook een kleine concentratie trechterbekeraardewerk gevonden. In algemene zin, en met uitzondering van de gecraqueleerde vuurstenen bijlen, wijkt de samenstelling van de vuurstenen werktuigen af van welke men in hunebedden zou verwachten; vooral de aanwezige schrabbers duiden op 'huishoudelijke' activiteiten, die men associeert met een nederzetting. Gezien het geringe aantal vondsten zal deze eventuele bewoningsfase zeer kortstondig zijn geweest. Ook een aantal weer aan elkaar te passen vuurstenen afslagen tonen aan dat er ten zuiden van de hunebedden in ieder geval nederzettingsactiviteiten, zoals het maken van nieuwe vuurstenen werktuigen, werden uitgevoerd.

Boeren uit de ijzertijd

In de ijzertijd (800 v.Chr.-12 v.Chr.) werd het gebied intensief gebruikt als akkerland. Ten noorden, westen en oosten van het perceel zijn op oude luchtfoto's restanten van ijzertijd-akkersystemen, celtic fields, herkend.¹⁰ De opgraving zelf leverde een tweetal spiekers, enkele greppels, een hekwerk van staken en een aantal kuilen en paalkuilen uit de ijzertijd op (afb. 3). Geheel tegen de noordelijke grens van het perceel vormt een achttal paalkuilen een portaalconstructie die voorlopig op basis van het aardewerk in de vroege tot midden-ijzertijd wordt gedateerd (een ¹⁴C-datering is in voorbereiding). Portaalconstructies kennen we als ingangspartijen in de lange zijden van ijzertijdboerderijen, al werden in het opgravingsvlak slechts een paar mogelijke dakvoetsteunpalen aangetroffen. Grote delen van de dragende constructie van de boerderijplaattegrond moeten zich dus in het niet-opgegraven hunebedreservaat bevinden. Deze ijzertijdboerderij werd zeer dicht tegen, of wellicht zelfs in, de dek- of mantelheuvel van D37 geplaatst: was het hunebed wellicht in die periode al van zijn dekheuvel ontdaan?

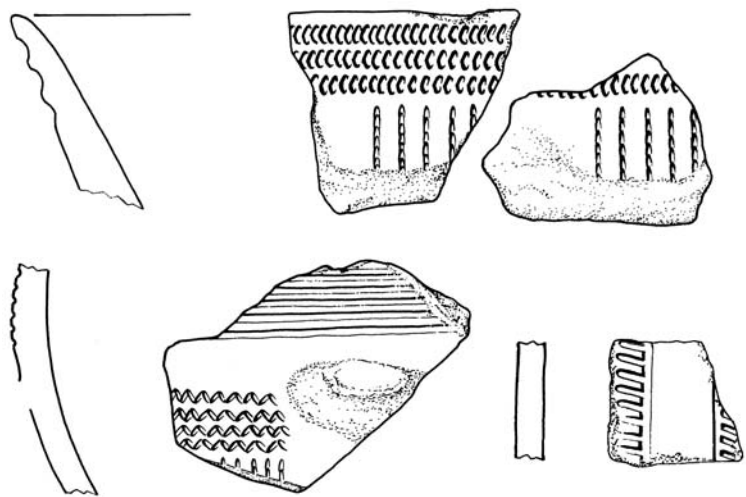
Resten uit andere perioden

Terloops kwamen ook objecten of sporen aan het licht uit (vermoedelijk) het midden-paleolithicum, het mesolithicum, de bronstijd, de (late) middeleeuwen en de nieuwe tijd.¹¹ Parallel aan de huidige zandweg langs de hunebedden, de Hunebedweg, lagen enkele droge (berm)sloten die erop wijzen dat de weg enige malen is verlegd en enkele eeuwen geleden minstens twaalf meter verder westelijk liep; raketings langs hunebed D37.

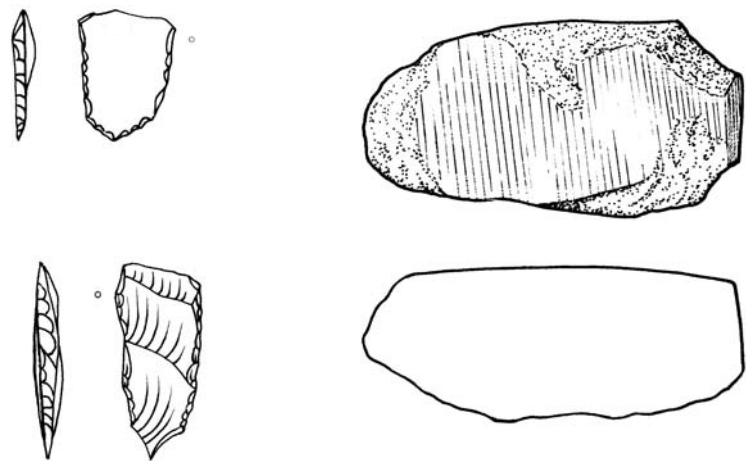
Conclusie

Binnen een straal van 25 meter rondom de hunebedden kwamen we vermoedelijke sporen van de bouw van de hunebedden, van (graf)rituelen aangaande transitie en van de uiteindelijke uitruiming van de grafkelder tegen, maar géén restanten van vlakgraven of van steenkisten. Binnen een afstand van honderd meter vanaf de hunebedden hebben mogelijk houten constructies gestaan; of het om bewoning gaat is niet geheel duidelijk.

Uit de jongere vondsten kunnen we opmaken dat de twee hunebedden in latere tijden een focuspunt in het landschap bleven. In de ijzertijd lagen D36 en D37 midden in een akkerbouwgebied. Het is frappant dat men een boerderij plaatste op of in de zuidelijke flank van hunebed D37, al zal dit ongetwijfeld een fraaie en beschutte plaats zijn geweest. In de middeleeuwen en de nieuwe tijd brachten economische motieven, naast godsdienstijver, schade toe aan de hunebedden, alhoewel zij een richtpunt bleven in de navigatie op de weg langs het droogdal.

Afbeelding 4. Versierd trechterbekeraardewerk (tekening M.A. Los-Weijns, Groninger Instituut voor Archeologie)

Afbeelding 5. Links: twee uit vuurstenen pijlpunten van transversaal type die in Drenthe typerend zijn voor de trechterbekercultuur (met zijaanzicht). Rechts: een door vuurwerking gecraqueleerd fragment van een geslepen bijl (met doorsnede) (tekening M.A. Los-Weijns, Groninger Instituut voor Archeologie)

10- J.A. Brongers, Air photography and Celtic field research in the Netherlands' Nederlandse Oudheden 6 (1976).

11- Een mogelijke midden-paleolithische afslag hoort geologisch gezien niet bij het opgravingsniveau. Deze werd vermoedelijk in het neolithicum door de hunebedbouwers naar boven gehaald toen men in de, door het (sneeuw)smeltwater geërodeerde, keileem een diepe kuil groef voor het verkrijgen van hunebedstenen en daarbij een veel ouder kampement van de Neanderthalers verstoorde.